

О. М. БОРОДИНА,
член-кореспондент НАН України,
заввідділом,
І. В. ПРОКОПА,
член-кореспондент НААН України,
головний науковий співробітник

*Відділ економіки і політики аграрних перетворень
ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"
(Київ)*

ПОДОЛАННЯ СТРУКТУРНИХ ДЕФОРМАЦІЙ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ: ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ І МОДЕРНІЗАЦІЯ МАЛОТОВАРНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

Розкрито антагоністичність дуальної структури вітчизняного сільського господарства, яка характеризується економічним і політичним домінуванням агрохолдингових формувань і підпорядкованим становищем малотоварного сегмента, представленого в основному особистими селянськими господарствами (ОСГ), які діють в інституційно, економічно та соціально несприятливих умовах. Обґрунтовано необхідність, напрями та форми інтеграції ОСГ у систему ринкового функціонування аграрного сектору. Оцінено потребу в коштах для фінансування першочергових заходів щодо інституціалізації та модернізації малотоварного виробництва, а також охарактеризовано результативність цих заходів.

О. М. BORODINA,
*Corresponding Member of the NAS of Ukraine,
Head of the Department,*
І. В. PROKOPA,
*Corresponding Member of the NAAS of Ukraine,
Principal Sci. Researcher*

*Department of Economy and Policy of Agrarian Transformations,
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
(Kyiv)*

THE OVERCOMING OF STRUCTURAL DEFORMATIONS IN UKRAINE'S AGRARIAN SECTOR: INSTITUTIONALIZATION AND MODERNIZATION OF A SMALL- SCALE AGRICULTURAL PRODUCTION

The authors show the antagonism of the dual structure of the domestic agriculture, which is characterized by the economic and political domination of agriholding structures and by the subordinated position of the small-scale segment represented mainly by personal farms (PFs) operating under the institutionally, economically, and socially unfavorable conditions. The necessity, directions, and forms of integration of PFs into the system of market functioning of

Бородина Олена Миколаївна (Borodina Olena Mykolaivna) – e-mail: olena.borodina@gmail.com;
Прокопа Ігор Васильович (Prokopa Igor Vasylovych) – e-mail: iprokopa@ukr.net.

the agrarian sector are substantiated. The need in funds for the financing of urgent measures aimed at the institutionalization and modernization of the small-scale production is estimated, and the efficiency of these measures is characterized.

Аграрний сектор України, за видимих монолітності та успішності (задовільно виконує функцію продовольчого самозабезпечення країни, є активним гравцем на глобальних агропродовольчих ринках, демонструє зростання в умовах економічної кризи тощо), обтяжений рядом проблем, які перешкоджають його сталому розвитку. Серед них – майже повне усунення від механізмів ринкового функціонування сектору особистих селянських господарств (ОСГ), які виробляють вагомую частину валової продукції сільського господарства і розв’язують важливі завдання сільського розвитку. Існує гостра необхідність у створенні економічних і соціальних умов, а також інституційного середовища для їх трансформування у сімейні фермерські господарства (СФГ) – аналог зарубіжних ферм, які слугують основою аграрного устрою розвинутих країн світу. Для розв’язання цього завдання наша держава потребує допомоги, яка може бути надана їй у межах реалізації “плану Маршалла” для України.

У процесі аграрних перетворень у вітчизняному сільському господарстві сформувалася складна організаційна структура. Виробництвом сільськогосподарської продукції в Україні займаються понад 15 тис. сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм (господарські товариства, приватні підприємства, виробничі кооперативи, державні підприємства тощо), майже 41 тис. фермерських господарств, 9 млн. домогосподарств, розташованих як у сільській місцевості, так і в міських поселеннях (господарства населення). Статистичні органи поділяють цих виробників відповідно до їх юридичного статусу на дві категорії: 1) юридичні особи (сільськогосподарські підприємства та фермерські господарства); 2) фізичні особи (господарства населення). За соціально-економічною природою (характером поєднання засобів виробництва і робочої сили, метою виробничої діяльності, пріоритетами відтворювального процесу тощо) їх можна поділити на два типи (сектори) – корпоративний та індивідуальний. Такий поділ виробників сільськогосподарської продукції відображає дуальну структуру сільського господарства України.

Корпоративний сектор представлено підприємницькими формуваннями, які функціонують на основі використання найманої праці. Головна мета їх діяльності – максимізація прибутку – досягається як завдяки спеціалізації на виробництві найбільш комерційних видів продукції та мінімізації витрат (у тому числі на оплату праці та плату за оренду земельних ділянок), так і шляхом виснажуючого використання природних, соціальних та інфраструктурних ресурсів сільської місцевості.

Індивідуальний сектор об’єднує фермерські господарства і господарства населення, найвагомішою частиною яких є ОСГ. Діяльність господарств індивідуального сектору ґрунтується в основному на праці їх членів. У даному разі цілями господарювання є задоволення потреб власників і членів господарств, самозабезпечення місцями прикладання праці, нарощування виробничого потенціалу. Оскільки виробниче середовище індивідуальних (сімейних) господарств слугує одночасно середовищем проживання їх членів, то вони зацікавлені в екологічнобезпечному господарюванні.

Різноманіття господарюючих суб’єктів дає аграрній галузі можливість розв’язувати завдання продовольчого забезпечення країни і брати участь у міжнародній торгівлі на основі використання можливостей кожного з них та їх певної взаємодоповнюваності. Проте насправді ця взаємодоповнюваність є вимушеною, оскільки вона ґрунтується, з одного боку, на економічному і політичному домінуванні корпоративного сектору, який дедалі більше переходить під владу агрохолдингових структур, а з іншого – на залежному становищі СФГ і ОСГ. В умовах обмеженого вибору видів діяльності вони змушені займатися виробництвом тих видів продукції, яких уникають сільськогосподарські

підприємства. Корпоративний сектор продукує 85–87% ріпаку, сої та цукрових буряків, 66–67% зернових і зернобобових, а також соняшнику, 62% яєць, 55% м'яса. Фермерські господарства утримують певні ніші: більші – у вирощуванні високоприбуткових культур і менші – у виробництві інших видів продукції. Господарства ж населення забезпечують виробництво 97% картоплі, 82–86% овочів, плодів і ягід, 78–80% молока і 43–45% м'яса (табл. 1).

Таблиця 1

Частка різних типів господарств у виробництві сільськогосподарської продукції *

(%)

Показники	Корпоративний сектор			Індивідуальний сектор					
				фермерські господарства			господарства населення		
	р о к и								
	2005	2010	2012	2005	2010	2012	2005	2010	2012
Валова продукція сільськогосподарства.....	35,9	42,2	44,4	4,6	6,1	6,3	59,5	51,7	49,3
Зернові та зернобобові	65,0	63,8	67,2	10,7	12,0	10,9	24,3	24,2	21,9
Насіння соняшнику.....	63,2	64,7	66,1	15,6	17,8	18,9	21,2	17,5	15,0
Насіння ріпаку.....	87,9	85,0	87,2	12,1	15,0	12,8	–	–	–
Соя.....	86,8	85,9	85,3	13,2	14,1	14,7	–	–	–
Цукрові буряки (фабричні).....	69,6	83,7	84,6	8,9	8,4	6,7	21,5	7,9	8,7
Картопля.....	0,8	1,7	2,2	0,4	0,9	1,1	98,8	97,4	96,7
Овочі.....	8,6	9,3	10,8	2,1	2,6	3,5	89,3	88,1	85,7
Плоди та ягоди.....	11,8	16,4	18,4	–	–	–	88,2	83,6	81,6
М'ясо всіх видів.....	35,9	52,8	55,0	0,9	2,3	2,5	63,2	44,9	42,5
Молоко всіх видів.....	18,1	18,7	21,0	0,7	1,0	1,3	81,2	80,3	77,7
Яйця.....	49,4	59,6	62,3	0,1	0,5	0,4	50,5	39,9	37,3
Мед.....	3,2	2,0	1,8	0,2	0,3	0,2	96,6	97,7	98,0
Вовна.....	19,5	13,8	11,5	2,2	3,1	3,4	78,3	83,1	85,1

* Розраховано авторами за даними Держстату України за відповідні роки.

В останні роки головною тенденцією у розвитку корпоративного сектору в сільському господарстві України є інтенсивне поглинання вертикально інтегрованими агропромисловими формуваннями (агрохолдингами) сільськогосподарських підприємств при формальному збереженні їх статусу і реальній втраті їх господарської самостійності. За оціночними даними, у 2013 р. кількість вітчизняних агропромислових корпорацій наближалася до 140, вони контролювали понад 6 тис. (близько 40%) сільськогосподарських підприємств і 7,8 млн. га сільськогосподарських угідь (або 38% площі, яку обробляють сільськогосподарські підприємства). У загальному обсягу виробництва продукції у сільськогосподарських підприємствах агрохолдинги виробляють і реалізують приблизно половину озимої пшениці, понад половину кукурудзи на зерно і ріпаку, третину соняшнику, три чверті цукрових буряків, а також понад 80% м'яса птиці. Їх земельні масиви досягають сотень тисяч гектарів, ними монополізуються вигоди від міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією і продовольством. Вміло використовуючи податкові пільги та преференції, передбачені вітчизняним законодавством для сільського господарства, агрохолдинги привласнюють вартість, яка б мала стати джерелом повноцінного відтворення використовуваних ними природних і соціальних ресурсів сільської

місцевості та поліпшення якості локального життєвого середовища, а насправді “вививається” із села.

Тим часом розвиток господарств населення в цілому і ОСГ зокрема гальмується. Як наслідок, у вітчизняній агропродовольчій сфері сформувалися такі істотні деформації:

– технічне переоснащення господарств корпоративного сектору, підвищення на цій основі продуктивності праці та вивільнення працівників зумовили монокультуризацію виробництва, зростання техногенного навантаження на екосистеми і витіснення селян до низькодохідного неформального сектору економіки, що, у свою чергу, консервує сільську бідність і спричиняє деградацію людського капіталу села;

– нарощування обсягів експортоорієнтованих видів продукції призвело до викривлення галузевої та продуктової структур виробництва;

– надмірна концентрація землекористування провокує зростання соціальної напруженості в суспільстві через обезземелення селян і реальних фермерів, поширення знелюднення певних територій та створює загрози для здійснення суспільного контролю над ними;

– монополізація прав на оренду землі великими землекористувачами утримує орендну плату на низькому рівні та звужує доступ невеликих сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств і ОСГ до ринку землі та її оренди.

Таким чином, структура вітчизняного сільського господарства є не просто дуальною (що не слід вважати недоліком), а поляризованою: на одному її полюсі зосередились агрохолдинги, а на іншому – ОСГ. Останні не тільки виробляють основну частину “економічно невивідних”, але потрібних людям видів сільськогосподарської продукції, а також виконують інші необхідні суспільні функції. Вони є важливою складовою сільської економіки, вагомим джерелом доходів сільського населення, істотним атрибутом сільського способу життя в Україні. ОСГ забезпечують збереження і еволюційний розвиток сімейного типу господарювання на селі, слугують однією з найстабільніших економічних основ сільського розвитку. При випереджаючих темпах зростання у корпоративному секторі сільського господарства, який користується вагомими перевагами, ОСГ, разом з іншими господарствами населення та реальними фермерськими господарствами, продовжують виробляти приблизно половину валової продукції галузі, є місцем прикладання праці понад трьох чвертей зайнятих у ній і 40% економічно активного населення.

Водночас становище ОСГ в економічній, соціальній та інституційній складових вітчизняної аграрної системи можна охарактеризувати як усунення, відторгнення. Найпомітнішими ознаками їх економічного відторгнення є обмеженість доступу до ринкової інфраструктури, справедливих цін, засобів державного субсидування. Соціальне відторгнення характеризується практично повним виключенням осіб, які не мають іншої роботи, крім своїх господарств (а їхня чисельність оцінюється у межах 2,2–2,7 млн.), зі сфери трудового законодавства і соціального захисту. Інституційне відторгнення проявляється у консервуванні іміджу ОСГ як “неперспективної” форми господарювання та в їх незадовільному нормативно-правовому та організаційному забезпеченні (табл. 2).

Таблиця 2

**Відторгнення ОСГ
від системи функціонування аграрного сектору**

Види відторгнення	Форми відторгнення
Економічне	Обмеженість доступу до: – виробничих ресурсів, виробничих і соціальних інновацій; – ринкової інфраструктури; – справедливих цін; – засобів державного субсидування

Закінчення таблиці

Соціальне	Практично повне виключення осіб, які не мають іншої роботи, крім своїх господарств (<i>самозайняті без реєстрації</i>), зі сфер: – трудового законодавства; – соціального захисту
Інституційне	Відсутність чіткої позиції щодо місця сімейних господарств у перспективній моделі аграрного сектору: – незадовільне нормативно-правове забезпечення; – ігнорування проблем і потреб ОСГ органами державного регулювання; – організаційна відокремленість, незгуртованість ОСГ; – відсутність представництва ОСГ у громадських професійних і регіональних об'єднаннях і, відповідно, впливу на органи, що формують погляди і приймають рішення щодо розвитку аграрного сектору

Витіснення ОСГ за межі реальних механізмів функціонування аграрного сектору веде до поглиблення прірви між аграрним розвитком, який дедалі більше підпорядковується інтересам великого капіталу, і сільським розвитком, метою якого є зростання добробуту і якості сільських співтовариств. Забезпечення повноцінної інтеграції господарств населення у згадані та інші сфери ринкового функціонування вітчизняного аграрного сектору – необхідна умова формування його як цілісного організму, згуртованого і збалансованого за основними параметрами. Це вимагатиме забезпечення для ОСГ економічної та організаційної підтримки, нормативно-правового врегулювання, інвестицій у техніко-технологічну модернізацію, оновлення людського капіталу, а також створення ринкової інфраструктури для ефективного функціонування. Допомога у вирішенні окресленої проблеми могла б стати однією із складових "плану Маршалла" для України. Для цього доцільно сформувані комплекс взаємозв'язаних заходів (своєрідний Національний проект) щодо інституціалізації та модернізації малотоварного сільськогосподарського виробництва, який реалізовуватиметься за підтримки "плану Маршалла".

Слід зазначити, що сьогодні у середовищі вітчизняних ОСГ відбуваються процеси, які свідчать про зміцнення передумов для розвитку малотоварного виробництва в Україні. Йдеться про розшарування цих господарств за різними ознаками: наявністю виробничих ресурсів (площею земельних ділянок, поголів'ям худоби, кількістю технічних засобів тощо); за характером розпорядження виробленою продукцією (для власного споживання і для продажу); за рівнем надходжень від продажу продукції. Результатом цього є зростання часток ОСГ, які, з одного боку, нагромаджують виробничі ресурси і перетворюються на комерційні, що виробляють переважно товарну продукцію, а з іншого – задовольняються мінімумом використовуваних ресурсів і виробляють продукцію лише для власних потреб. Частка ж господарств, які займають проміжне становище (тобто змішаного споживчо-товарного типу), скорочується.

При цьому формується прошарок господарств, які за існуючими у світі критеріями (понад 1 га землі, більш як 1 тис. дол. виручки від реалізації продукції тощо) можуть бути віднесені до категорії фермерських господарств. В Україні у 2012–2013 рр. із загальної кількості сільських домогосподарств приблизно 22% обробляли земельні ділянки площею понад 1 га, 17–18% – реалізовували продукцію на суму, що перевищувала 1 тис. дол. (за обмінним курсом), і майже 30% – мали зазначений рівень реалізації за ПКС. Отже, за наявності 5 млн. сільських домогосподарств (у тому числі 4,2 млн. ОСГ) чисельність господарств – потенціальних малотоварних ферм може бути оцінена на рівні 700 тис. І ще близько 200–300 тис. можуть бути визнані як такі, що за достатньої мотивації могли б поповнити їх ряди. Комплекс заходів щодо інституціалізації та модернізації мало-

товарного сільськогосподарського виробництва мав би спрямовуватися, насамперед, на цей прошарок господарств. Тим часом це стало б відчутним сигналом для тих з решти сільських домогосподарств, у яких є, але ще не проявилися бажання і здібності до сімейного господарювання на землі.

Вихідною умовою інтеграції ОСГ у систему ринкового функціонування національної економіки є їх *інституційне залучення*, і в першу чергу – їх безперечне визнання органічною складовою перспективної моделі вітчизняного аграрного сектору. Це надзвичайно важливо для *відповідного орієнтування* всієї системи управління національним господарством, усіх її ієрархічних рівнів, усієї сукупності виробників сільськогосподарської продукції, і особливо – домогосподарств, які сьогодні у більших чи менших обсягах займаються сільськогосподарською діяльністю.

В Україні уже були спроби вдосконалення правового забезпечення діяльності та розвитку ОСГ, але вони виявилися невдалими. Остання з них – проект змін до Закону України “Про фермерське господарство”, де передбачається надання особистим селянським господарствам, які виробляють вагомий обсяг товарної сільськогосподарської продукції, статусу сімейних фермерських господарств. Але при цьому СФГ повинні реєструватись як фізичні особи – підприємці, що накладає на них практично неприйнятні зобов’язання з оформлення документів про постановку на облік, надання звітності, сплату податків тощо. Автори законопроекту намагаються легалізувати СФГ у межах чинного Цивільного кодексу України, який визнає господарюючими суб’єктами лише фізичних та юридичних осіб. Але такий шлях інституціалізації малотоварного сільськогосподарського виробництва не є раціональним.

На нашу думку, СФГ слід *узаконити як особливу форму господарювання на землі*, без отримання ним статусів юридичної особи або фізичної особи – підприємця. Це положення необхідно закріпити у Цивільному кодексі України та в інших чинних нормативно-правових актах. Підставою для такого підходу є панівне у світовій господарській практиці ставлення до сімейного фермерства як до специфічної форми господарської діяльності, що є надзвичайно чутливою до зовнішнього регулюючого впливу. Сімейне фермерство сприймається (і це важливо законодавчо закріпити в Україні) як гарант продовольчого самозабезпечення країни, інструмент політики зайнятості сільського населення та економічна основа розвитку сільської місцевості. Тому регламентація його діяльності має здійснюватися в особливому режимі, без прив’язки до будь-яких видів підприємництва.

Узаконення і подальша інституціалізація СФГ мають відбуватись у руслі впорядкування організаційної структури сільського господарства в цілому. Проблеми СФГ неможливо вирішити ізольовано, окремо від загального контексту структурних змін в аграрному секторі економіки. Положення про сімейне господарювання як про одну з основ стабільного функціонування аграрного сектору повинне міститись у законодавчих актах, присвячених удосконаленню сучасної державної аграрної політики та узаконенню існуючого аграрного устрою України. Такими законодавчими актами можуть бути, зокрема, Закони України “Про сільське господарство” або “Про сільськогосподарський (аграрний) устрій”, якими б у правове поле вводились агрохолдинги, самостійно функціонуючі сільськогосподарські підприємства, сімейні ферми і соціальні (споживчі) селянські господарства. Потреба в зазначеному впорядкуванні зумовлена тим, що чинні законодавчі акти, які формально являють собою правову підставу для функціонування суб’єктів господарювання в аграрному секторі, уже не слугують достатнім фундаментом для розв’язання ряду актуальних проблем його розвитку. Врешті-решт, це стало однією з причин галузевих і продуктових диспропорцій та періодичного виникнення різних “провалів” в агропродовольчій сфері, поширення практики “оптимізації податків” в агропродовольчому ланцюжку, приватизованому агрохолдингам, різноспрямованості аграрного і сільського розвитку.

Нормативно-правове забезпечення діяльності сімейних ферм, крім введення їх у законодавче поле, вимагатиме також запровадження спрощених порядків їх реєстрації, обліку, надання звітності та сплати податків.

Економічне залучення ОСГ передбачає, у першу чергу, надання їм ширшого доступу до ринкової інфраструктури і засобів державного сприяння розвитку аграрного сектору. Це має бути комплекс заходів, який доцільно сформувавши як Програму підтримки малих форм господарювання (малотоварного виробництва) в сільському господарстві або як відповідну підпрограму у складі програми, що охоплювала б весь аграрний сектор. Схожі програми є в багатьох країнах, зокрема – в Російській Федерації та в Польщі.

У РФ у Державній програмі розвитку сільського господарства і регулювання ринків сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства на 2013–2020 роки є підпрограма "Підтримка малих форм господарювання", яка включає чотири напрями: підтримка фермерів-початківців; розвиток сімейних тваринницьких ферм на базі селянських (фермерських) господарств; державна підтримка кредитування малих форм господарювання; оформлення земельних ділянок у власність селянських (фермерських) господарств. Заходи цієї підпрограми розраховано як на діючі фермерські господарства, так і на інші малі форми господарювання (в тому числі на, за російською термінологією, "особисті підсобні господарства") з метою заохочення їх до нарощування виробничого потенціалу і трансформування у фермерські господарства.

У Польщі фінансова допомога розвитку сільського господарства і села надається з використанням коштів бюджету Спільної аграрної політики та Фонду політики згуртованості ЄС. У 2014–2020 рр. ця допомога виділятиметься реципієнтам різними каналами: у межах національної Програми розвитку сільських територій, через систему прямих платежів сільськогосподарським виробникам, а також як фінансування заходів щодо розвитку підприємництва, професійної освіти і розбудови технічної інфраструктури у сільській місцевості. У Програмі розвитку сільських територій підтримку малих селянських господарств передбачено за 10 напрямками, серед яких – зокрема, реструктуризація малих господарств; модернізація селянських господарств; премія (допомога) за започаткування позааграрної діяльності; екологічне сільське господарство; дорадництво; трансфер знань та інновацій.

У нашій державі на початку 2014 р. Міністерством аграрної політики і продовольства України було розпочато розроблення проекту Програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року. Співробітниками Інституту економіки та прогнозування НАН України запропоновано включити до нього комплекс заходів щодо підтримки ОСГ і заохочення їх до отримання статусу сімейних фермерських господарств.

Одна частина цих заходів стосується полегшення доступу селянських господарств до земель сільськогосподарського призначення, кредитних ресурсів і придбання техніки на умовах лізингу. Друга їх частина передбачає забезпечення дотримання санітарних, ветеринарних і фітосанітарних заходів при виробництві сільськогосподарської продукції; стимулювання переходу до екологічнобезпечного господарювання і розвитку сертифікованого органічного сільського господарства; ведення сільськогосподарської діяльності в особливо складних кліматичних умовах. Третя частина заходів має на меті підтримку розвитку тваринництва в селянських господарствах (включаючи техніко-технологічну модернізацію); стимулювання інтеграції цих господарств у ланцюги доданої вартості на основі розвитку партнерства, колективних дій та кооперації. Передбачається також підвищення готовності та здатності селян до самостійного господарювання на сімейних засадах за рахунок формування державного замовлення на підготовку сільської молоді як фахівців широкого профілю та організації відповідних тренінгів тощо.

На жаль, розроблення проекту Програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року призупинено у зв'язку зі складною економічною і політичною ситуацією в Україні. Проте прийняття і реалізація запропонованого комплексу заходів щодо

підтримки малотоварного виробництва в сільському господарстві (подолання його економічного відторгнення) залишаються актуальними. І цей комплекс заходів цілком може бути втілений як частина “плану Маршалла” для України.

Соціальне залучення селянських господарств до системи ринкового функціонування національної економіки передбачає, по-перше, персоніфікацію зайнятості їх членів і, по-друге, інтеграцію їх у систему загальнообов’язкового державного соціального страхування. Перше зі згаданих завдань розв’язується з легалізацією СФГ, при реєстрації яких поіменно перераховуються їх члени. Водночас реєстрація членів цих господарств передбачає також постановку їх на облік у Пенсійному та інших соціальних фондах і сплату за кожного єдиного соціального внеску. Сьогодні ж розмір такого внеску є надто обтяжливим для малотоварного виробництва, і, щоб уникнути небажаних витрат, власники господарств або не записуватимуть усіх реально зайнятих у них членами СФГ, або відмовляться від статусу СФГ. Це може звести нанівець позитивні очікування від інституціалізації та модернізації малотоварного сільськогосподарського виробництва.

Світовий та й вітчизняний досвід показує, що для залучення виробників сільськогосподарської продукції до системи державного соціального страхування доцільно застосовувати преференційний підхід. В Україні у 2005–2009 рр. за рахунок коштів державного бюджету здійснювалася компенсація Пенсійному фонду втрат від застосування платниками фіксованого сільськогосподарського податку спеціальної (зниженої) ставки зі сплати збору на обов’язкове пенсійне страхування. Із зарубіжної практики особливий інтерес становить спеціальна, відмінна від загальнонаціональної, система соціального страхування власників і членів селянських господарств Польщі. Центральною інституцією цієї системи є Каса сільськогосподарського соціального забезпечення (Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego – KRUS), яка функціонує під егідою Міністерства сільського господарства і розвитку села Польщі. Кошти KRUS формуються за рахунок внесків застрахованих осіб, цільових перерахувань з інших джерел і дотацій з державного бюджету. Страхові внески дуже помірні: так, місячний внесок селянського господарства площею до 50 га на пенсійне забезпечення 1 застрахованого, якщо він не займається позааграрною діяльністю, становить 10% мінімальної пенсії. Отже, бюджет KRUS на 90% складається з державних дотацій, але польське керівництво зберігає таку систему соціального страхування селян, незважаючи на критику представників інших верств суспільства. Україні слід вибудовувати систему соціального забезпечення членів СФГ з використанням як власного досвіду, так і зарубіжного.

Як згадувалося, реалізація заходів щодо інституціалізації та модернізації малотоварного сільськогосподарського виробництва вимагатиме вагомих коштів. При підготовці відповідних пропозицій до проекту Програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року потреба у таких коштах розраховувалася. Зокрема, бралося до уваги, що заходи, пов’язані з інституційними перетвореннями (підготовка і прийняття нормативно-правових актів, зміни в органах державного регулювання та ін.), фінансуватимуться за рахунок бюджетних витрат, передбачених для органів виконавчої влади і наукових установ. Водночас на підвищення готовності селян до сімейного господарювання і надання їм організаційної підтримки потрібно буде близько 7 млн. грн. на рік (або 35 млн. грн. на 2016–2020 рр.). Заходи щодо фінансової підтримки селянських господарств (полегшення доступу до кредитних ресурсів і лізингу техніки, стимулювання розвитку тваринництва тощо) вимагатимуть майже 12 млрд. грн. на період дії програми і зростатимуть від 1,5 млрд. грн. у 2016 р. до 3 млрд. грн. у 2020 р. Ці кошти мали б виділятися з державного бюджету в межах асигнувань на підтримку аграрного сектору, але в сучасних умовах це дуже проблематично. Що ж до преференційної системи соціального страхування членів СФГ, то її запровадження вимагатиме 7,25 млрд. грн. на п’ятирічний строк – від 0,4 млрд. у 2016 р. до 3,1 млрд. у 2020 р. Такі витрати могли б бути профінансовані або за рахунок субсидування аграрного сектору,

або в межах бюджетної підтримки Пенсійного фонду, який на даний час є (і, очевидно, залишатиметься) дотаційним.

Таким чином, реалізація комплексу заходів щодо інституціалізації та модернізації малотоварного сільськогосподарського виробництва вимагатиме понад 19 млрд. грн. на 2016–2020 рр. Розрахунки велися ще до девальвації гривні у 2013–2014 рр., а отже, загальна вартість заходів на 5-річний строк є еквівалентною 2,4 млрд. дол. Потреба у відповідних коштах зростатиме у сумах, еквівалентних 238 млн. дол. у 2016 р. до 763 млн. дол. у 2020 р. Для їх акумуляції доцільно було б створити Фонд інституціалізації та модернізації сімейних фермерських господарств, до якого, крім вітчизняних джерел, зараховувалися б цільові позики і гранти, отримувані в межах "плану Маршалла" для України.

Інституціалізація та модернізація малотоварної складової сільськогосподарського виробництва, організованої на засадах сімейного господарювання, матиме мультиплікативний ефект. Він виражатиметься не тільки у збалансуванні організаційної структури аграрного сектору, посиленні стійкості його функціонування за зростаючих економічних і соціальних ризиків, прискоренні переходу до сталого (економічно, екологічно та соціально зрівноваженого) розвитку. Узаконення сімейного фермерства, оновлення його техніко-технологічної бази, розбудова відповідних організаційних засад, формалізація зайнятості та соціальний захист членів сімейних господарств посилять мотивацію молоді до вибору сільськогосподарської діяльності як життєвої перспективи, що, у свою чергу, позитивно вплине на всі аспекти сільського життя (включаючи оновлення людського капіталу села). Потреба у зміцненні позицій малотоварного сільськогосподарського виробництва на аграрних ринках і в сільській економіці спонукатиме селян до колективних дій, до поширення процесів партнерства та кооперації в сільській місцевості, а врешті-решт — сприятиме розвитку соціального капіталу сільських громад.
